

Utjecaj urbane okoline na lokalnu zajednicu - primjer splitskog naselja Trstenik

Avramović, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:501044>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Ana Avramović

**UTJECAJ URBANE OKOLINE NA
LOKALNU ZAJEDNICU – PRIMJER
SPLITSKOG NASELJA TRSTENIK**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, rujan 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

**UTJECAJ URBANE OKOLINE NA
LOKALNU ZAJEDNICU – PRIMJER
SPLITSKOG NASELJA TRSTENIK**

Mentor: prof. dr. sc. Renato Matić

Sumentor: dr. sc. Ivan Perkov

Studentica: Ana Avramović

Zagreb, rujan 2021.

SAŽETAK

Urbana sociologija je poddisciplina utemeljena početkom 20. stoljeća od strane Čikaške škole. Bavi se društvenim aspektima života u gradovima i utjecajem grada na društvo. Novija urbana sociologija proučava kvartove te suživot stanovnika u njima. Upravo je to tematika ovoga rada. Splitsko naselje Trstenik poznato je po velikom utjecaju urbane okoline na lokalnu zajednicu. Projekt Splita 3, kojeg je Trstenik dio, osmišljen je kao urbanističko i stambeno rješenje uslijed goleme urbane ekspanzije grada Splita nakon Drugog svjetskog rata. Od samih početaka, projekt je planiran kao novi grad, koji će biti funkcionalan i ugodan prostor za življenje i koji će poticati druženje, zajedništvo i međusobno poštivanje, kako bi svim stanarima bio omogućen što kvalitetniji (su)život. Vrijednost projekta prepoznata je u cijelom svijetu, a posebno je hvaljen kvart Trstenik, za kojeg mnogi kažu kako je najbolji dio Splita 3. Međutim, problemi imovinsko-pravnih odnosa nisu zaobišli ni ovo područje te u posljednje vrijeme dolazi do sve veće ekspanzije neplanske izgradnje. Urbano planiranje, ali i urbana sociologija prijeko su potrebni za stvaranje urbanih javnih prostora jer streme povećanju kvalitete života članova lokalne zajednice. Toga su svjesni i stanovnici ovoga kvarta, koji su odlučni u svojoj borbi za poboljšanje kvalitete života.

Ključne riječi: *urbana sociologija, Split 3, Trstenik, urbana okolina, lokalna zajednica, kvaliteta života*

ABSTRACT

Urban sociology is a subdiscipline founded in the early 20th century by the Chicago School. It deals with the social aspects of city life and the impact of the city on society. Newer urban sociology studies neighborhoods and the coexistence of the inhabitants in them. This is exactly the topic of this paper. The Split city district Trstenik is known for the great influence of the urban environment on its local community. The Split 3 project, of which Trstenik is a part, was designed as an urban and residential solution due to the huge urban expansion of the city of Split after the Second World War. From the very beginning, the project is planned as a new city, which will be a functional and pleasant living space. It will encourage socializing, togetherness and mutual respect, in order to enable all tenants to have the best possible quality of life. The value of the project has been recognized worldwide, and the Trstenik district is especially praised, which many say is the best part of Split 3. However, the problems of property-legal affairs have not bypassed this area either, and lately there has been an increasing expansion of unplanned construction. Urban planning, but also urban sociology are extremely essential for the creation of urban public spaces because they strive to increase the quality of life for every community member. Residents of this neighborhood are also aware of this and they are determined in their fight to improve the quality of life.

Keywords: *urban sociology, Split 3, Trstenik, urban environment, local community, quality of life*

SADRŽAJ

1. UVOD.....	6
2. TEORIJSKI OKVIR	7
3. ANALIZA SLUČAJA – PROJEKT SPLIT 3.....	11
3.1. Projekt Split 3	11
3.2. Naselje Trstenik	16
3.3. Socijalni kontekst naselja Trstenik	20
4. SUVREMENA SITUACIJA.....	23
5. ZAKLJUČAK.....	25
6. POPIS KORIŠTENIH IZVORA.....	27
6.1. Literatura.....	27
6.2. Ostali izvori.....	29

1. UVOD

Tema je ovoga rada utjecaj urbane okoline na lokalnu zajednicu splitskog naselja Trstenik. Tema je odabrana zbog procjene da navedeno naselje, ali i čitav projekt Split 3 u sklopu kojeg se nalazi, svjedoče koliki utjecaj urbano planiranje može imati na kvalitetu života lokalne zajednice.

Urbana sociologija bavi se proučavanjem društvenih aspekata života u gradovima. Na primjeru naselja Trstenik vidljiv je utjecaj urbane okoline i mjesta stanovanja na stavove i ponašanje ljudi. Trstenik je jedan od najpoznatijih i najvećih splitskih kvartova, poznat po visokom stupnju integracije svojih stanara. Pješačke ulice između zgrada, trgovina, zidnici, bogati javni i zajednički sadržaji, otvoreni prostori i sl. utječu na stanare više nego što su i sami svjesni. Upravo je to ono što urbana sociologija proučava. Suvremeni problemi urbanog planiranja (npr. neplanska gradnja), koji su također predmet interesa urbane sociologije, zahvatili su i ovo područje.

Cilj je ovoga rada kroz teorijske koncepte i primjer naselja Trstenik prikazati kako urbana okolina ima veliki utjecaj na lokalnu zajednicu.

U prvom dijelu razrade definirat će se osnovni pojmovi važni za temu ovoga rada – urbana sociologija, lokalna zajednica i kvaliteta života te će time biti postavljen teorijski okvir rada. U drugom dijelu razrade analizirat će se slučaj – Projekt Split 3. Samim time, detaljnije će biti objašnjen i nastanak naselja Trstenik, ali i suživot njegovih stanara u toj zajednici. U posljednjem dijelu razrade prikazat će se suvremena situacija, odnosno problemi prisutni zadnjih godina u splitskom naselju.

2. TEORIJSKI OKVIR

Ovaj rad spada u sferu urbane sociologije. Urbana sociologija je poddisciplina koja proučava život u gradovima i utjecaj grada na društvo i njegov razvoj („Urban sociology“, 2021). Ona treba „[...] obuhvatiti područja spajanja ili susreta globalnih i lokalnih odnosa, političkih, ekonomskih i kulturnih situacija te njihov utjecaj na oblikovanje, promjenu i razvoj konkretnih urbanih fenomena“ (Čaldarović, Šarinić, 2015: 11).

Sociolog Robert Gutman 1960-ih godina ukazuje na to da su arhitekti sve više zainteresirani za sociološki aspekt kod projektiranja i planiranja gradnje. Postaje očigledno da se prilikom dizajna trebaju uzeti u obzir svi oni „ljudski“ elementi; ljudske aktivnosti, svakodnevni život, područje za odmor, druženje i slično. Ukratko, napokon dolazi do spajanja sociologije, urbanizma i arhitekture (Čaldarović, Šarinić, 2017: 15).

Urbanu sociologiju utemeljila je Čikaška sociološka škola kao znanstvenu disciplinu početkom 20. stoljeća (Čaldarović, Šarinić, 2015: 35). U suvremenom društvu traži se iskorak od klasične sociologije koja je svoje temelje izgradila (većinom) u 19. stoljeću. Isto tako, urbana sociologija još od 60-ih godina prošlog stoljeća, na udaru je novih ideja. Manuel Castells najoštriji je u kritici urbane sociologije Čikaške škole, u kojoj ne priznaje koncentričan zonalni razvoj grada, ali ni shvaćanje grada kao predmeta istraživanja (Čaldarović, Šarinić, 2015: 13). Početkom 1970-ih nastaje „nova“ urbana sociologija koja nastoji grad proučavati na nov način, preciznije, na temelju ideje društvene proizvodnje prostora (Čaldarović, Šarinić, 2015: 13).

Krajem 20. i početkom 21. stoljeća predmet istraživanja je grad kao fizička i društvena struktura, ali i grad kao središte različitih društava u kojima se odvijaju različiti procesi. Jedinstveni grad teško je ostvariv jer često nailazimo na „dualne gradove“ u kojima prevladava jaz između bogatog i siromašnog dijela stanovništva. Osnovni procesi u suvremenom urbanom društvu (globalizacija, procesi komuniciranja i sl.), sve više su predmet istraživanja urbane sociologije (Čaldarović, Šarinić, 2015: 77 – 78).

Ono što je od najvećeg značaja za tematiku ovoga rada je novija urbana sociologija koja proučava proces nastajanja kvartova i povezivanja stanovnika u njima. Svakog je pojedinca njegov kvart oblikovao na određeni način. Čikaška sociološka škola urbane sociologije 20-ih godina 20. stoljeća, razvila je „[...] niz modela koji su objašnjavali nastanak kvartova u

socijalno-ekološkim pojmovima invazije, kompeticije, konflikta, sukcesije, asimilacije i akomodacije. Sukob doseljeničkog, najčešće imigrantskog, i domicilnog stanovništva u nekom kvartu – tijekom godina – dovodio je do prevage jednog ili drugog »profila stanovništva«, a time i nastanka specifičnog kvarta – sve do sljedeće »invazije« (Čaldarović, Šarinić, 2015: 84 – 85). Danas, možemo govoriti o novoj „novoj“ urbanoj sociologiji jer se društvo oblikuje razvojem informacijsko-komunikacijskih tehnologija, globalizacijskim procesom, ali i posljedicama propasti socijalizma, sadašnjim kapitalizmom i ubrzanim rastom gradova (Čaldarović, Šarinić, 2015: 13).

Urbana okolina i lokalna zajednica dva su međusobno ovisna fenomena – da prvog nema, drugi ne bi niti postojao i obrnuto. To je tako zato što urbani javni prostor omogućava zajednici sudjelovanje i suživot, a javni prostor bez zajednice gubi svoju svrhu i nestaje (Čaldarović, Šarinić, 2017: 28). Samim time, idući pojam kojeg je nužno detaljnije objasniti za bolje razumijevanje ovoga rada jest lokalna zajednica. Lokalna zajednica je: „zajednica ljudi povezanih zajedničkim potrebama, tradicijom i identitetom u prostoru koji im omogućuje izravan dodir i komunikaciju“ („Lokalna zajednica“, 2021.) Ovaj fenomen područje je istraživanja mnogim znanstvenicima. Tako primjerice Delanty promatra lokalnu zajednicu kroz četiri različita pristupa. Prvi pristup temelji se na socijalnom i teritorijalnom ustrojstvu društvenih organizacija u manje skupine poput naselja, kvartova, susjedstva i slično. U drugom pristupu, kod promatranja lokalne zajednice, naglasak više nije isključivo na teritorijalnom čimbeniku, već se uvode i druge komponente, kao što su identitet i pripadanje. Treći pristup vidi lokalnu zajednicu kao grupaciju ljudi sa zajedničkim željama i identitetom, koja se bori protiv društvene nepravde i djeluje u tom smjeru. Četvrti i posljednji pristup, u kontekstu kojeg Delanty promatra lokalnu zajednicu, usmjeren je na proces globalizacije i razvoj globalnog društva. Ovaj pristup je najsuvremeniji jer je baziran na promjenama u shvaćanju statičkog pojma zajednice. Danas je svijet „globalno selo“, članovi društva su rasprostranjeni svugdje po planeti, a i dalje održavaju kontakte. To je moguće zahvaljujući brojnim procesima u modernom društvu, kao što su razvoj interneta i komunikacije, međunarodna mobilnost, tehnološki razvoj i slično (Delanty, 2003, prema: Popović, 2020: 11 – 12).

Iz navedenih pristupa, vidljivo je kako se u nekima lokalna zajednica temelji na prostornoj povezanosti, dok drugima prostor ne igra toliko važnu ulogu koliko sami osjećaj pripadanja, zajedničke vrijednosti i identitet (Delanty, 2003, prema: Popović, 2020: 12). Sukladno tomu, možemo reći kako je lokalna zajednica „stanovništvo koje je geografski fokusirano na određeno područje, ali koje postoji i kao diskretni društveni entitet, s lokalnim

kolektivnim identitetom [...]“ (Manderson L., Valencia B.L., Thomas B., 1991, prema: Popović, 2020: 1).

Ipak, u ovom radu bit će prikazano kako je teritorijalna komponenta bila presudna za stvaranje zajedničkih interesa i ciljeva te kako je upravo prostor spojio zajednicu i omogućio ljudima veću povezanost i bolju kvalitetu života.

Postoji mnogo različitih definicija kvalitete života, a Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) za kvalitetu života kaže da je to „pojedinačeva percepcija vlastite pozicije u specifičnom kulturološkom, društvenom i okolišnom kontekstu u kojem živi“ (WHO, 1998, prema: Skoblar, 2016: 10). Dakle, može se reći kako kvaliteta života uvelike ovisi o pojedinačevoj okolini te nije nešto što se ima i pribavlja, nego stvara u međudjelovanju s drugima (Skoblar, 2016: 10). Kvaliteta života u sociološkom smislu je prema Seferagić (1988: 17): „cjelovit proces proizvodnje, raspodjele i potrošnje upotrebničkih vrijednosti i ljudskih odnosa primjerenih neotuđenim potrebama svih grupa i pojedinaca“ (Perkov, 2021: 47).

Urbana sociologija, lokalna zajednica i kvaliteta života su isprepleteni pojmovi; urbano planiranje i urbana sociologija nužni su za stvaranje urbanog javnog prostora, a samim time nastaje i lokalna zajednica. Ako jedno od tog dvoje nedostaje, ovo drugo ne može opstati. Javni prostor kada je dobro osmišljen i realiziran uvelike doprinosi kvaliteti življenja svakog člana zajednice i povećava tzv. „upotrebnu vrijednost grada“ (Čaldarović, Šarinić, 2017: 59).

Također, profesor sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta Milan Prelog kaže sljedeće: „Grad nije shvaćen kao jednostavna nakupina zgrada, sadržaja i drugih prostora, nego kao organski sklop svega nabrojanog s ljudima koji u tom sklopu žive, mijenjaju ga i koriste kao upotrebnu vrijednost organiziranog prostora, prošlosti i sadašnjosti“ (Čaldarović, Šarinić, 2017: 77). S time dodaje i kako urbanizam ne bi trebao biti popravljavanje već napravljenog, nego planiranje budućih situacija (Čaldarović, Šarinić, 2017: 77).

Ono zbog čega je tema ovoga rada aktualna i relevantna, posebno za Hrvatsku, je proces privatizacije javnih prostora, odnosno „vraćanje vlasništva vlasnicima kojima je imovina bila oduzeta zakonom o nacionalizaciji imovine iz 1945.“ (Čaldarović, Šarinić, 2017: 22), u kojem se ovo, ali i još mnoga druga područja nalaze posljednjih dvadesetak godina. Prethodno spomenuta kvaliteta života u urbanom području, navedenim se procesom smanjuje jer se smanjuje i „upotrebna vrijednost grada“ (Čaldarović, 2012, prema: Čaldarović, Šarinić, 2017: 10). Iako zasada nije moguće postići jednaku kvalitetu života na cijelom urbanom području,

potrebno je nastaviti težiti tom ujednačavanju, kao i bitci protiv postojanja „dualnih gradova“ (Čaldarović, Šarinić, 2017: 22).

U ovom dijelu rada, definirani su temeljni pojmovi ključni za ovu temu – urbana sociologija, lokalna zajednica i kvaliteta života. Prikazana je njihova uzajamnost i povezanost. Poseban je naglasak stavljen na objašnjavanje urbane sociologije, odnosno na području kojem cijeli ovaj rad po svojoj tematici pripada; prikazana je povijest i temeljni principi te čime se bavi u suvremeno doba. U sljedećem dijelu, nalazi se analiza slučaja projekta Splita 3. Bit će prikazana povijest projekta, ciljevi, ali i dio projekta na kojem se ovaj rad bazira, a to je naselje Trstenik.

3. ANALIZA SLUČAJA – PROJEKT SPLIT 3

Arhitektonsko-urbanistički projekt Splita 3, iako nikada do kraja realiziran, po mnogima je jedan od najbolje osmišljenih stambenih rješenja i svojim urbanističkim planom ušao je u povijest arhitekture 20. stoljeća. Smjestio se na istočnoj strani grada Splita, na površini od čak 340 hektara. U ovom radu naglasak je na naselju Trstenik, koje se nalazi u sklopu Splita 3.

3.1. Projekt Split 3

Split 3 je nastao kao rješenje za problem stanovanja koji je mučio grad Split nakon Drugog svjetskog rata. Naime, u Splitu dolazi do urbane ekspanzije. Grad koji je planiran za oko 50 tisuća ljudi, krajem 80-ih godina 20. stoljeća doseže brojku od 220 tisuća stanovnika. Planirano veliko proširenje – Split 3, započinje s gradnjom početkom 1970-ih (Ban, 2019).

Slika 1 – Ulica Dinka Šimunovića

Slika 2 – Ulica Šime Ljubića

(Slika 1 izvor: <https://www.huckmag.com/art-and-culture/photography-2/travel-diary-split/>)

(Slika 2 izvor: <https://www.beforeafter.rs/grad/dopisnica-iz-splita-3-smisao-naselja-betona-obale/>)

Tadašnji gradonačelnik Splita bio je Jakša Miličić. U njegovo vrijeme osnovan je *Zavod za urbanizam i Poduzeće za izgradnju Splita (PIS)* (Šušak Živković, 2014). Miličić, inače inženjer građevinarstva, za HRT-ovu emisiju *Betonski spavači* prepričava koliko se pažnje posvetilo izgradnji Splita 3, grada u gradu, i navodi da su čak postojale ankete za građane o njihovim očekivanjima projekta (Ban, 2019).

Već spomenuto *Poduzeće za izgradnju Splita (PIS)*, pod vodstvom arhitekta Josipa Vojnovića, pokreće ovaj projekt. Na natječaju krajem 60-ih pobjeđuje slovenski tim urbanista: Vladimir Braco Mušič, Marjan Bežan i Nives Starc. Oni su zaslužni za osmišljavanje projekta. Plan je bio izgraditi oko 16 tisuća stanova za otprilike 50 tisuća stanovnika, čime bi tadašnji Split narastao za jednu trećinu. Upravo, otuda nastaje i naziv *Split 3*. Mušičev zadatak bio je osmisliti kako sagraditi toliko stanova, a opet izbjeci otuđenje među stanarima. Slovenski urbanisti trudili su se u razmjerima socijalističke novogradnje prenijeti mediteranski duh. To su planirali postići kvartovima s paralelnim nizom stambenih blokova, a svaki bi se sastojao od dvije paralelne lamele. Južne lamele su niže od sjevernih kako sjevernima ne bi zaklanjale sunce. Između lamela nalazi se pješачka ulica, nalik na kalette, koja je zamišljena kao prostor za druženje stanara (Pavičić, 2016). Ulice koje povezuju zgrade s parkovima, klupama i zelenim površinama, zamišljene su kao prostor gdje će se sustanari međusobno družiti i provoditi vrijeme, u sjenama raznih drveća i biljaka, poput oleandra (Vrankulj, 2021).

Osim postizanja mediteranskog izgleda ovog stambenog naselja i neometanog cestovnog puta do mora, važan zadatak slovenskih urbanista bio je i isplanirati kako uklopiti sve potrebne javne i zajedničke sadržaje nužne za ugodan život tisuća ljudi: škole, vrtiće, igrališta, pošte, banke, trgovine i slično. Tako razrađen urbanistički okvir, poslužio je kao izvrsna podloga za arhitektonsku realizaciju. Arhitekti, jako cijenjeni i talentirani, koji su sudjelovali u ovom projektu su: Dinko Kovačić, Ivo Radić, Frano Gotovac, Ante Svarčić, ali i mnogi drugi jednako uspješni (Šimpraga, 2016).

Slika 3 – Pješačka ulica na Splitu 3

(Izvor: <https://gramhir.com/media/2018175921118337064>)

Dinko Kovačić, Splićanin te jedan od arhitekata ovog slavnog projekta, u više navrata govori kako je zamišljen suživot građana na Splitu 3. U HRT-ovoj emisiji *Betonski spavači*, arhitekt Maroje Mrduljaš razgovarao je sa splitskim arhitektom. Kovačić, još uvijek ushićen dok priča o Splitu 3, ističe kako je ovaj projekt svim arhitektima koju su sudjelovali u njemu, dao potpunu slobodu da izraze svoju kreativnosti zato što je skoro svaku ulicu projektirao različiti arhitekt. On je, u to vrijeme, osnovao stambenu školu u kojem je nastojao tek doseljenim stanarima pomoći snaći se u novom okružju; učio ih je o novom stanu te o tome koliko je bitno sudjelovanje i međusobna podrška pa makar i samo pozdravom. Osjetio je potrebu za stambenom školom jer novi stanari „došavši u Split rasterećeni su bili svih ljudskih odnosa; sami i prazni. Dobili su na korištenje stan, kuću, ulicu i grad. Nitko ih nije upozorio kako se upotrebljava“ (Ban, 2019). Prisjeća se kako je prilikom projektiranja stanova zbrajao kako da se što više puta u stanu susretnu oči jer kako kaže: „oči znače odnos, a odnosi nas čine ljudima i samo kvalitetom i kakvoćom naših odnosa možemo kao zbroj dobiti naše ljudske vrijednosti“ (Ban, 2019). U nekim drugim razgovorima, s nekim drugim ljudima, Kovačić prepričava kakvi su bili doseljenici na ovom području: „To su bili novi ljudi, oni od kojih se očekivalo da se od seljaka transformiraju u radnike. Sve svoje odnose ostavili su tamo otkud su došli“ (Šušak Živković, 2014).

U intervjuu za jedan internetski portal Kovačić je rekao:

To je bilo vrijeme groznih povika da arhitekti rade spavaonice, a za to nisu bili krivi arhitekti. Krivo je bilo to što su se ljudi poput praznih škartoca, nekim vjetrom doneseni, kovtilali u grad. Bila su nekakva politička usmjerenja “svi u grad, svi u industriju” i tako se grad ispunio mnogim praznim ljudima. Jer od čega se sastojimo i vi i ja i svi ljudi – samo od količine ljubavi u nama, a ljubav u nama su odnosi. (Magdić, 2013)

Stvorena je ideja da se napravi novi grad, ne samo „spavaonice“, upravo kako bi novonaseljeno stanovništvo izbjeglo taj osjećaj nepripadanja i alijenacije. Taj novi grad funkcionalan je sam za sebe i on „će poticati druženje ljudi s prostorom jer ljudi družeći se s prostorom bivaju boljima“ (Šušak Živković, 2014). Kovačić osjeća kako su on i njegove kolege uspjele ispuniti zadatak – oduprijeti se otuđenju te drži da su mu to bili najbolji dani u životu. Toliko je temeljito i marljivo nastojao ispuniti to da je čak na zgradama predvidio i prostor za golubove i kućice za vrapce (Šušak Živković, 2014).

Slika 4 – Ulica Šime Ljubića

(Izvor: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10200470091495408&set=g.15119619914>)

Slika 5 – Život na ulicama Trstenika

(Izvor: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10201788814940412&set=g.15119619914>)

O tome koliko je projekt Split 3 bio fascinantan i „ispred svog vremena“ najbolje govori činjenica da su mnogi svjetski cijenjeni i značajni arhitekti i urbanisti posjećivali područja ovog projekta tijekom njegove realizacije. Neki od njih su: Romano Burelli, Frederick Gutheimanas, Paolo Borghero, Giancarlo de Carlo, Jane Jacobs, Bob Jacobs, Peter Blake, ali i mnogi drugi (*Pedeset godina Splita 3*). Jane Jacobs, autorica knjige „Smrt i život velikih američkih gradova“, o Splitu 3 je 1981. pisala kao mjestu koje je čini vrlo optimistično i na koje se jedva čeka vratiti (Magdić, 2013). Ujedno, ovaj projekt našao je svoje mjesto u Muzeju moderne umjetnosti u New Yorku (MoMA). Riječ je o izložbi iz 2018. godine: „Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia, 1945-1980“, a Split 3 predstavljao je jednu od glavnih tema (Skansi, 2018).

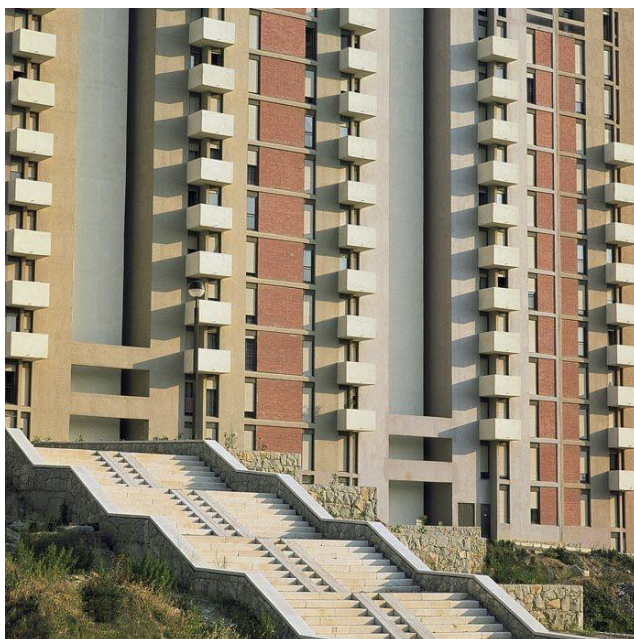
Grad Split dobiva organizaciju Mediteranskih igara za 1979. godinu. Time su se sve financije i investicije preusmjerile na igre (Kovačić, 2016). Projekt nije do kraja realiziran onako kako je zamišljen, a naselje Mertojak 1982. posljednji je ostvareni dio projekta (Magdić, 2013). Suvremeni problemi naselja koje obuhvaća ovaj projekt bit će pobliže objašnjeni kasnije u radu.

3.2. Naselje Trstenik

Gradski kotar (naselje) Trstenik smješten je na jugoistočnoj strani grada Splita. Nalazi se uz istoimeni potok i uvalu, a naziv je dobio po trstikama, koje još uvijek rastu uz potok Trstenik (nekada pod nazivom Kraljevo vrilo). U prošlosti se ime Trstenika još spominje u obliku *ad Calamentum*, *Calamitum*, *Tristenico*, *Tarstenich*, a u Marulićevoj oporuci i kao *Terstenich*. Hrvatska inačica naziva nastala je dodavanjem sufiksa -ik (lat. -etum), a odgovara nastavku koji se dodaje imenima biljaka (Skok, 1952, prema: Kodrić, Marasović Alujević, 2008: 111).

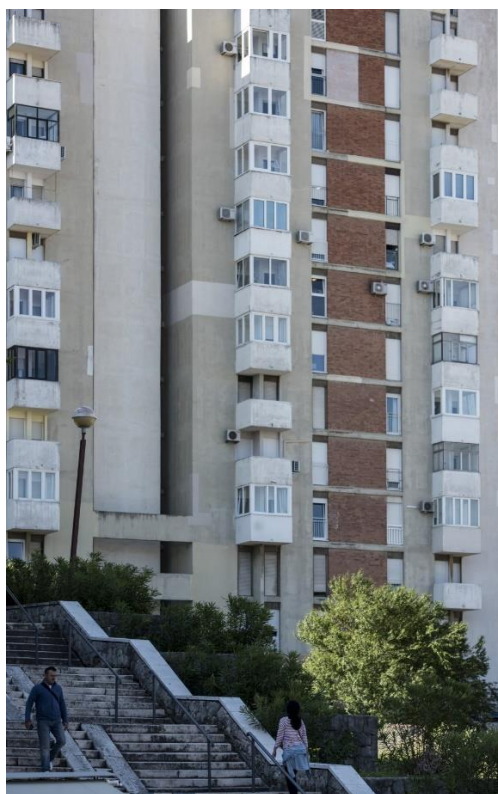
Trstenik, kao najljepši (po mnogima) dio projekta Split 3, sastoji se od tri međusobno paralelne ulice: Ulice Borisa Papandopula (nekada Ulica Henrika Znidaršića), Ulice Dinka Šimunovića te Ulice Šime Ljubića (nekada Ulica Braće Borožan).

Slika 6 – Ulica Dinka Šimunovića (nekada)

(Izvor: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3675508924655&set=g.15119619914>)

Slika 7 – Ulica Dinka Šimunovića (sada)

(Izvor: <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/beton-s-dusom-provjerili-smo-kako-zivi-splitski-simbol-socijalizma-kojemu-se-danas-dive-urbanisti-i-turisti-foto-20190526>)

Za Trstenik se kaže sljedeće:

Trstenik je ono najbolje od Splita 3. To je masovni modernistički stambeni kvart koji ima prisnost Pučišća ili Komiže, kvart osvojen oko pješačke ulice po kojoj djeca tjeraju skejt, bakice se hlade uz tursku kavu sjedeći na imanentno mediteranskoj instituciji – zidiću”. Sva je mediteranska mitologija tu – skalinada, zidić, feral, pjaceta – ali ništa u toj arhitekturi nema pasatističko ili regionalno: sve je rigorozno moderno, a opet, sva kultura lokalnog življenja je tu. (Pavičić, 2015)

Kao važan dio kulturne baštine na Trsteniku, treba skrenuti pažnju na osnovnu školu s vrlo bogatom povijesti koja je u 2018. proslavila svoju 70-tu godišnjicu. Na njenom samom početku, tim područjem prevladavala su sama polja, a većina obitelji bila je težačka. Krajem 70-ih preselila se sa svoje stare adrese na početku Papandopulove ulice u Ulicu Dinka Šimunovića. Dok se još nalazila u Papandopulovoj (tadašnja Znidaršićeva), bila je izgrađena od kamena, ali poprilično oštećena bombardiranjem u Drugom svjetskom ratu. Svoj naziv promijenila je nekoliko puta: od *Ženske narodne osnovne škole Lučac* (od 1935.), preko *Osnovne mješovite škole „Naroda Lučca“* (od 1947.), *V. mješovite osnovne škole*, *V. Osnovna škola "Visoka"*, *Narodne četverogodišnje osnovna škole "Visoka"*, a od 1974. nosila je naziv po imenu partizanskog prvoborca Vinka Paića Ožića. Konačno, od 1992. ima današnji naziv *Osnovna škola Trstenik* (Ilić, 2018).

Slika 8 – Sat gimnastike ispred *Osnovne mješovite škole „Naroda Lučca“*

(Izvor: <https://www.beforeafter.rs/grad/dopisnica-iz-splita-3-smisao-naselja-betona-obale/>)

Slika 9 – Osnovna škola Vinko Paić Ožić

(Izvor: Privatna arhiva)

Ono po čemu se Pandopulova razlikuje od ostalih ulica i kvartova u sklopu Splita 3 su prepoznatljivi „brisoletji“ arhitekta Ive Radića na zgradama po cijelom pročelju koji stanarima daju mogućnost reguliranja privatnosti (Šimpraga, 2016). Zgrade Ive Radića područje su interesa brojnim ljudima pa tako i sociologinji Diani Magdić koja je, oduševljena arhitekturom Trstenika, prvi put došla u kvart prije nekoliko godina, s ciljem da se te zgrade u Papandopulovoj ulici zaštite kao spomenici kulture. Međutim, ubrzo je njezino sociološko istraživanje nadišlo same zgrade i umjetničku vrijednost te preraslo u aktivistički pokret. Svoj fokus sada je prebacila na zajednicu i održavanje ovog kvarta. Zajedno sa Sašom Varmužom, načelnikom Trstenika, trudi se riješiti probleme u kvartu (Ban, 2019).

Slika 10 – Prepoznatljivi „brisoletji“ arhitekta Ive Radića

(Izvor: <https://www.beforeafter.rs/grad/dopisnica-iz-splita-3-smisao-naselja-betona-obale/>)

3.3. Socijalni kontekst naselja Trstenik

„Tko ovdje ne poludi, taj je stvarno već lud.“ (grafit u, Papandopulovoj ulici)

Prema popisu stanovništva iz 2010. godine, Trstenik broji oko sedam tisuća stanovnika, a taj „mali gradić“ poznat je po zajedništvu i solidarnosti.

Na Trsteniku se zato ne može reći da nedostaje suvislih odnosa i društvenog ambijenta. To je kvart u kojem se građani, osim u političke udruge, zajedno udružuju i u umjetničke udruge. Umjetnička *Udruga Kvart* okupljena je oko Borisa Šituma, Milana Brkića i Rina Efendića. Oni svoj kvart koriste kao prostor za umjetničko izražavanje te raznim porukama, crtežima i sl. žele prenijeti nekakvu poruku i potaknuti ljude i građane na promjenu. Tako se u pothodnicima često nalaze golemi natpisi, poput *Čovjek je nevidljiv* i *Čuvaj se psa*. Nedavno su posadili krumpir umjesto cvijeća nasred ulice. Nadalje, *Trstenik underground* naziv je za ogroman podzemni garažni prostor u Papandopulovoj gdje se nalaze i odvijaju brojni crteži,

performansi i stripovi različitih autora, a sve s istim ciljem – ukazati na postojeće i trenutno stanje. Na ulazu u podzemne prostore stoji natpis:

„Umjetnici su instrument u rukama političkih moćnika.”

Slika 11 – Jedan od grafita *Udruge Kvart*

(Izvor: <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/beton-s-dusom-provjerili-smo-kako-zivi-splitski-simbol-socijalizma-kojemu-se-danas-dive-urbanisti-i-turisti-foto-20190526>)

Ovo je kvart u kojem je TBF održao promociju albuma, u kojem su snimani brojni spotovi, kao što je i onaj za popularnu pjesmu *Pipi*, grupe Studio Frendo, u kojem se već nekoliko godina zaredom održava memorijalni malonogometni turnir tragično preminulih Nikole i Ivice Stipinovića. Na ovom humanitarnom događaju, osim što se jede, pije i 'gušta', prikupljaju se sredstva za različite udruge te naposljetku doniraju. Djeluje i *Društvo multiple skleroze*. Trstenik je kvart u kojem su stanari sami kupili sadnice i posadili ih u ilegalni park (o kojem će kasnije biti riječ) kako bi svojoj djeci omogućili što ugodnije okruženje za igru. Često su organizirana i predavanja raznih stručnjaka, a u svrhu bolje interakcije sa svojim sustanarima Damir Barbir, predsjednik GK Trstenik, pokrenuo je prvi kotarski časopis *Glasnik*. Naizgled potpuno nevažno, ali na primjeru ovog kotara dokazano suprotno, temeljita i dobro

osmišljena izgradnja čitavog kompleksa Split 3, uspjela je povezati ljude te učiniti suživot na ovom području ljepšim. Postignuta je ravnoteža između pojedinca i zajednice.

U ovom dijelu rada prikazana je povijest nastanka naselja Trstenik te projekt Split 3 u sklopu kojeg je Trstenik i sagrađen. Ujedno, primjerima i drugim dodatnim objašnjenjima predstavljen je značaj urbane sociologije u ovom splitskom kvartu. U sljedećem dijelu, naglasak je stavljen na suvremenu situaciju i probleme koji su snažili Trstenik.

4. SUVREMENA SITUACIJA

Ipak, u posljednje vrijeme nije sve tako „bajno“ na Trsteniku. Naime, u kvartu, ali i u cijeloj Hrvatskoj javlja se već spomenuti proces privatizacije. Međutim, što to znači za urbanu plansku gradnju? Znači da se, umjesto razrađene i planske cjeline, grade zasebni objekti koji se svojom generalnom idejom ne uklapaju u GUP (Čaldarović, 1985; 2007; 2010; 2011, prema: Čaldarović, Šarinić, 2017: 49). Tu pojavu možemo nazvati i „točkasti urbanizam“ – dakle, nepovezani objekti bez smislene cjeline. Urbana sociologija uvijek treba biti dio urbanog planiranja upravo zato da se takve situacije (neplanske gradnje) ne bi događale (Čaldarović, Šarinić, 2017: 81).

Ono što zapravo cijela ta situacija predstavlja je:

[...] »Urbanistički kaos« koji nastaje zbog nedostataka planiranja i nametanja interesa pojedinaca – investitora [...]. Kaos se izražava u proizvodnji privatiziranog prostora, prevelikoj izgrađenosti, zgušnjavanju prostora, ukidanju i povlačenju javnog prostora, izgradnji „urbanih vila“ i poslovnih objekata koji trajno mijenjaju vizuru naših gradova, u uništavanju baštine i prirodnog okoliša u jadranskom pojasu, dominaciji »projektnog planiranja« koje je situacijsko, pod diktatom investitora, bez šire prostorne i socijalne logike, orijentirano samo na mikroambijente bez kontekstualnih analiza. Danas je prostor grada žrtva »projektnog planiranja«, manipulacije uskih krugova, nedemokratskog odlučivanja, automobilizacije i »garažiranja«, zanemarivanja baštine i nedostatka dugoročnijeg planiranja. (Čaldarović, Šarinić, 2017: 82)

„Urbanistički kaos“ na Trsteniku je itekako vidljiv zbog gradnji zadnjih godina. Konkretno, narušen je urbanistički slog gradnjom crkve i oftamolškog centra, a osim toga dolazi i do borbe s privatnim investitorima i političarima zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa. Jedna od najvećih takvih borbi još je uvijek aktualna, a odnosi se na bitku između stanara i privatnih investitora koji žele na R1 (rekreacijska zona) području, izmjenom GUP-a, sagraditi stanove, garaže, dućane i slično. Ukratko, sve ono što R1 ne predstavlja. Stanari se trude mirnim prosvjedima ukazati na problematičnost situacije u kojoj se u obiteljskom kvartu, gubi tolika „zelená“ površina. Poruke stanovnika su: „Želimo interes za sve građane, ne za pojedince, želimo igralište da nam se djeca imaju gdje igrati“ (Šušak Živković, 2016).

Dakle, problemi na Trsteniku su manjak igrališta za djecu i zelenih površina, ali i manjak parkirnih mjesta. Privatni investitori žele na denacionaliziranim prostorima izgraditi poslovne i stambene objekte. Stanari se tome protive smatrajući da se time nepovratno gubi kvaliteta života zbog smanjenja javnih površina predviđenima za druženje, zabavu i igru. Upravo iz tih razloga, stanari su se samostalno odlučili za postavljanje ilegalnog parka za djecu,

gdje su posadili sadnice (Pavičić, 2016). Prije nekoliko godina problem prostora za pse u kvartu riješen je ograđivanjem povećane zelene površine u Papandopulovoj. Stanovnici Trstenika nadaju se da će zajedničkim političkim angažmanom omogućiti sebi i svojim bližnjima što ugodnije okruženje.

Slika 12 – Napušteno igralište na Trsteniku (R1 zona)

(Izvor: <https://www.beforeafter.rs/grad/dopisnica-iz-splita-3-smisao-naselja-betona-obale/>)

5. ZAKLJUČAK

Cilj ovoga rada bio je kroz teorijske koncepte i primjer naselja Trstenik prikazati kako urbana okolina ima veliki utjecaj na lokalnu zajednicu.

U prvom dijelu razrade navodi se predmet istraživanja urbane sociologije – utjecaj grada na njegove stanovnike. Promjenom društava, političkih sistema i sl. mijenjaju se i osnovne sfere interesa urbane sociologije. Danas se urbana sociologija bavi ponajviše utjecajem globalizacije i informacijsko-komunikacijskih tehnologija na stanovništvo svijeta. Urbana okolina i lokalna zajednica, kao što je već navedeno u radu, dva su recipročna pojma, a možemo reći i kako s njihovim postojanjem, raste i kvaliteta života člana zajednice. U sljedećem se poglavlju detaljno analizirao i prikazao čitav projekt Splita 3; rad i ideje, prvo slovenskih urbanista koji su pobijedili na natječaju, a potom i poznatih arhitekata Kovačića, Radića, Gotovca, Svarčića i dr. koji su projektirali Split 3. Svi oni nastojali su u razmjerima socijalističke novogradnje prenijeti mediteranski duh i kulturu. Stanovnici Trstenika pravi su primjer složne lokalne zajednice, primjere pronalazimo u različitim udrugama i akcijama, kao što je primjerice čitavo djelovanje *Udruge Kvart*. Sam Kovačić često naglašava koliko se radilo na tome da stanari osjećaju integraciju u zajednici. U posljednjem dijelu razrade, prikazani su problemi s kojima se Trstenik „bori“, kao što su neplanska gradnja, nedostatak zelenih površina, školskih igrališta, garažnih mjesta i sl.

U suvremenom društvu, kako na Trsteniku tako i u cijelome Splitu, uslijed denacionalizacije javnih površina, kao i zbog njihovog neprivođenja svrsi kroz projekte izgradnje, dolazi do ekspanzije neplanske gradnje. Provođenje i primjena urbane sociologije treba se promatrati u kontekstu kontinuirane borbe između postavki planiranog urbanog življenja i utjecaja daljnjih investicijskih projekata na postojeću sredinu. Prkoseći užurbanom načinu života, građani Trstenika osnovali su već navedene udruge kako bi prikazali nezadovoljstvo, ali i želju za promjenom. Oni nastoje pružiti smjernice življenja u novonastalim uvjetima, poštujući pritom temeljne urbanističke ideje arhitekata i urbanista. Rješenje problema može se pokušati ostvariti djelovanjem prema Generalnom urbanističkom planu (GUP), poštujući i njega i okruženje i život ljudi koji tu stanuju.

Prolazeći kroz različite Facebook grupe (*Trstenik girls and boys*, *Kotar Trstenik* i dr.) te listajući objave ljudi među kojima se nalaze i stare fotografije i stari novinski članci, općenito uspomene, mogu reći da sam naišla na čistu emociju među ljudima. U komentarima se često

prisjeća profesora u osnovnoj školi, ali i starih prijateljstava i dogodovština. Prema preminulim sustanarima i prijateljima, odnosi se s poštovanjem i lijepim objavama. Zaista, s obzirom na to da i sama čitav život živim u ovom divnom obiteljskom kvartu, smatram da je Trstenik, odnosno cijeli Split 3, jedan od rijetkih splitskih kvartova u kojima je vidljivo ovoliko međusobno poštovanje i jedinstvo. Razlog tomu svakako moramo tražiti u izvanrednom radu i trudu svih koji su sudjelovali u realizaciji projekta Split 3 i na sve načine pokušali mjesto stanovanja pretvoriti u nešto više od obične „spavaonice“.

6. POPIS KORIŠTENIH IZVORA

6.1. Literatura

1. *Betonski spavači* (2019.) Hrvatska radiotelevizija, urednik: S. Ban, 12. svibnja 2019.
2. Čaldarović, O. i Šarinić, J. (2015.) *Suvremena sociologija grada: Od nove urbane sociologije prema sociologiji urbanog*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
3. Čaldarović, O. i Šarinić, J. (2017.) *Suvremeni grad: Javni prostori i kultura življenja – primjer Zagreba*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
4. Ilić, M. (2018.) „OŠ 'Trstenik': od škole usred polja do mediteranskog vrta“, *slobodnadalmacija.hr*, internetski portal, https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/548262/os-39trstenik39-od-skole-usred-polja-do--mediteranskog-vrta?fbclid=IwAR2it3x_qLX8UesFJ1ekvQ6OOIFgX_7GiUnuFu9Vi2qpbBJ1Q_ilNX_X24Rw (datum objave: 25. svibnja 2018.).
5. Kodrić Ivelić, A. (2008.) „Toponimi romanskog porijekla na splitskom poluotoku“, *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, sv. 57 (1 – 2): 91 – 126.
6. Kovačić, D. (2016.) „Split 3: Što mu je prethodilo, što je bio, što je danas?“, *Art bulletin*, No. 66: 65 – 103.
7. „Lokalna zajednica“ (2021.) *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37030> (datum posjete: 27. kolovoza 2021.).
8. Magdić, D. (2013.) „Jedini zadatak Splita 3 je bio suprotstaviti se otuđenju“, *pogledaj.to*, <http://pogledaj.to/arhitektura/jedini-zadatak-splita-3-je-bio-suprotstaviti-se-otudenju/> (datum objave: 9. prosinca 2013.).
9. Pavičić, J. (2015.) „Tri su važne stvari koje su se u povijesti dogodile u Splitu: za jednu nije zaslužan, drugu mrzi, a treću se upravo šutke uništava“, *jutarnji.hr*, internetski portal, <https://www.jutarnji.hr/arhiva/jurica-pavicic-tri-su-vazne-stvari-koje-su-se-u-povijesti-dogodile-u-splitu-za-jednu-nije-zasluzan-drugu-mrzi-a-trecu-se-upravo-sutke-unistava/288781/> (datum objave: 10. kolovoza 2015.).
10. Pavičić, J. (2016.) „Split 3 i novi GUP: plan za urbanistički, arhitektonski i socijalni masakr dragulja moderne“, *jutarnji.hr*, internetski portal,

- https://www.jutarnji.hr/kultura/arhitektura/split-3-i-novi-gup-plan-za-urbanisticki-arhitektonski-i-socijalni-masakr-dragulja-moderne/5020922/?fbclid=IwAR3oYPbkZNTroea56_G70XQsXqaF8ug8_2nEtG8bTzMhwVy22F8jOVqQGu (datum objave: 5. listopada 2016.).
11. *Pedeset godina Splita 3* (2018.) vizkultura.hr, <https://vizkultura.hr/pedeset-godina-splita-3/> (datum objave: 16. travnja 2018.).
 12. Perkov, I. (2021.) „Društveni aspekti sustava zbrinjavanja otpada u Zagrebu“, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
 13. Popović, M. (2020.) „Uloga lokalne zajednice u upravljanju razvojem turizma: Primjer grada Splita“, diplomski rad, Sveučilište u Splitu, Split.
 14. Skansi, L. (2018.) „Čovjek koji je jugoslavensku arhitekturu doveo u New York tumači zašto je Split 3 remek-djelo u rangu Dioklecijanove palače“, *slobodnadalmacija.hr*, internetski portal, <https://slobodnadalmacija.hr/split/covjek-koji-je-jugoslavensku-arhitekturu-doveo-u-new-york-tumaci-zasto-je-split-3-remek-djelo-u-rangu-dioklecijanove-palace-i-najblizi-primjer-iskonskog-splitskog-urbaniteta-564856> (datum objave: 11. rujna 2018.).
 15. Skoblar, N. (2016.) „Utjecaj kvalitete i zadovoljstva životom na migraciju mladih u općinama Privlaka i Vir“, diplomski rad, Sveučilište u Splitu, Split.
 16. Šimpraga, S. (2016.) „Mikrozajednica je temelj urbaniteta“, *pogledaj.to*, http://pogledaj.to/arhitektura/mikrozajednica-je-temelj-urbaniteta/?fbclid=IwAR0KY0xkJ3YkRpObBVu8ZJawnVfvd52gYK2_uzsh1rhAsk-v-Sc0fptujcw (datum objave: 6. ožujka 2016.).
 17. Šušak Živković, Ž. (2014.) „Cijeli svijet se divio kompleksu Split 3“, *Savez arhitekata Crne Gore*, <https://www.sacg.me/cijeli-svijet-se-divio-kompleksu-split-3/> (datum objave: 28. srpnja 2014.).
 18. Šušak Živković, Ž. (2016.) „Prosvjed na Trsteniku: Građani na igralištima tijelima formirali oznaku R1“, *dalmatinskiportal.hr*, <https://dalmatinskiportal.hr/vijesti/prosvjed-na-trsteniku--gradani-na-igralistu-tijelima-formirali-oznaku-r-1/15955> (datum objave: 8. listopada 2016.).
 19. „Urban sociology“ (2021.) *Merriam-Webster.com*, internetski portal, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/urban%20sociology> (datum posjete: 27. kolovoza 2021.).

20. Vrankulj, J. (2021.) „Split 3: Esej o osobnosti jednog neponovljivog projekta i urbane ideje“, *baustela.hr*, <https://baustela.hr/nekretnine/split-3-osobnost-jednog-neponovljivog-projekta-i-urbane-ideje/> (datum objave: 8. veljače 2021.).

6.2. Ostali izvori

- Slika 1 Ulica Dinka Šimunovića: Kolac, V. (2017.) *huckmag.com*, <https://www.huckmag.com/art-and-culture/photography-2/travel-diary-split/> (datum objave: 10. kolovoza 2017.).
- Slika 2 Ulica Šime Ljubića: Marcijuš, T. (2020.) *beforeafter.rs*, <https://www.beforeafter.rs/grad/dopisnica-iz-splita-3-smisao-naselja-betona-obale/> (datum objave: 16. srpnja 2020.).
- Slika 3 Pješačka ulica na Splitu 3: Jurčić, L. (2021.) *gramhir.com*, <https://gramhir.com/media/2018175921118337064> (datum preuzimanja: 10. rujna 2021.).
- Slika 4 Ulica Šime Ljubića: Privatna arhiva (2021.) *facebook.com*, preuzeto s Facebook grupe „Trstenik Girls & Boys“, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10200470091495408&set=g.15119619914> (datum preuzimanja: 10. rujna 2021.).
- Slika 5 Život na ulicama Trstenika: Privatna arhiva (2021.) *facebook.com*, preuzeto s Facebook grupe „Trstenik Girls & Boys“, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10201788814940412&set=g.15119619914> (datum preuzimanja: 10. rujna 2021.).
- Slika 6 Ulica Dinka Šimunovića (nekada): Privatna arhiva (2021.) *facebook.com*, preuzeto s Facebook grupe „Trstenik Girls & Boys“, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3675508924655&set=g.15119619914> (datum preuzimanja: 10. rujna 2021.).
- Slika 7 Ulica Dinka Šimunovića (nekada): Ponoš, J. (2019.). *tportal.hr*, <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/beton-s-dusom-provjerili-smo-kako-zivi-splitski-simbol-socijalizma-kojemu-se-danas-dive-urbanisti-i-turisti-foto-20190526> (datum zadnje izmjene: 26. svibnja 2019.).

- Slika 8 Sat gimnastike ispred *Osnovne mješovite škole „Naroda Lučca“*: Marcijuš, T. (2020.) beforeafter.rs, <https://www.beforeafter.rs/grad/dopisnica-iz-splita-3-smisao-naselja-betona-obale/> (datum objave: 16. srpnja 2020.).
- Slika 9 *Osnovna škola Vinko Paić Ožić*: Privatna arhiva autorice.
- Slika 10 Prepoznatljivi „brisoletji“ arhitekta Ive Radića: Marcijuš, T. (2020.) beforeafter.rs, <https://www.beforeafter.rs/grad/dopisnica-iz-splita-3-smisao-naselja-betona-obale/> (datum objave: 16. srpnja 2020.).
- Slika 11 Jedan od grafita *Udruga Kwart*: Ponoš, J. (2019.). tportal.hr, <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/beton-s-dusom-provjerili-smo-kako-zivi-splitski-simbol-socijalizma-kojemu-se-danas-dive-urbanisti-i-turisti-foto-20190526> (datum zadnje izmjene: 26. svibnja 2019.).
- Slika 12 Napušteno igralište na Trsteniku (R1 zona): Marcijuš, T. (2020.) beforeafter.rs, <https://www.beforeafter.rs/grad/dopisnica-iz-splita-3-smisao-naselja-betona-obale/> (datum objave: 16. srpnja 2020.).